

PODIEL ČESKÝCH A SLOVENSKÝCH LEKÁROV PRI DOSIAHNUTÍ GLOBÁLNEJ ERADIKÁCIE VARIOLY

Variola (pravé kiahne, pravé neštovice), ako jedna z najnebezpečnejších infekčných chorôb, sprevádzala ľudstvo od počiatku historických dôb. Z nakazených takmer polovica umierala a u preživších zanechávala choroba trvalé následky najmä vo forme kožných jaziev, ale i slepoty spôsobenej poškodením rohovky. Nákaza sa nikomu nevyhýbala a ohrozovala rovnako žobrakov, ako aj členov kráľovských dvorov. Preto po stáročia generácie lekárov hľadali liek proti tejto chorobe, prípadne prostriedok na odvrátenie jej hrozby.

Zásadný zlom nastal až 14. 5. 1796, keď v anglickom meste Berkley vidiecky lekár Edward Jenner (1749–1832) prvý raz úspešne zaočkoval 8-ročného chlapca Jamesa Phippsa vírusom kravských kiahní (vakcína). Ukázalo sa, že ide o veľmi účinný a bezpečný prostriedok poskytujúci doživotnú ochranu pred nákazou. Hoci sa očkovanie proti variole veľmi rýchlo rozšírilo, choroba neprestávala byť vážnou hrozbou v mnohých častiach sveta. V Európe sa ju podarilo eliminovať až v roku 1953. V tom čase sa stále endemicky vyskytovala v Ázii, Afrike, Indonézii a Latinskej Amerike a ročne sa hlásilo takmer 300 000 prípadov, z ktorých viac ako 70 000 umieralo. Nákaza však bola hrozbou aj pre obyvateľov ostatných krajín vzhľadom na riziko importovania a následného šírenia (napr. v roku 1972 vznikla vo vtedajšej Juhoslávii epidémia, počas ktorej ochorelo 175 ľudí, z ktorých 35 umrelo). Bolo zrejmé, že rozvojové krajiny neboli schopné riešiť problém vlastnými silami a ukázala sa nevyhnutnosť medzinárodnej spolupráce.

Na pôde Svetovej zdravotníckej organizácie (SZO) sa myšlienka Programu globálnej eradikácie varioly začala realizovať v roku 1958. Podstatnú úlohu v tejto iniciatíve zohral český epidemiológ svetového významu Prof. MUDr. Karel Raška, DrSc. (1909–1987). Bol autorom koncepcie aktívnej epidemiologickej bdelosti (surveillance), ktorá je dodnes jedným zo základných nástrojov v práci epidemiológov. V rokoch 1963 až 1972 pracoval ako riaditeľ Divízie infekčných chorôb v SZO. Bol presvedčený o tom, že dosiahnutie globálnej eradikácie varioly je reálne v rámci existujúcich možností za predpokladu zapojenia a spolupráce vtedajších veľmocí, t. j. Sovietskeho zväzu a Spojených štátov amerických. Využívajúc svoju autoritu, medzinárodné kontakty a diplomatické schopnosti získal pre túto myšlienku politických predstaviteľov na oboch stranách železnej opony a presvedčil ich o rýchlej návratnosti investovaných prostriedkov v krátkom čase po dosiahnutí cieľa.

Stratégia bola pôvodne založená na snahe o dosiahnutie čo najvyššej zaočkovanosti. Avšak počet prípadov výrazne neklesal a ešte v roku 1966 sa choroba endemicky vyskytovala v 31 krajinách sveta. Preto ešte v tom istom roku SZO pristúpila k intenzifikácii programu. Vzhľadom na to, že v tomto období sa choroba v endemických krajinách už nevyskytovala plošne, ale v ohniskách, intenzifikovaná stratégia surveillance sa zameriavala na zefektívnenie vyhľadávania prameňov nákazy a ich izolácie. Do práce sa zapojili epidemiológovia z mnohých krajín sveta. Na mieste v teréne sa zostavili tímy z miestnych spolupracovníkov, pričom každý viedol epidemiológ delegovaný SZO. Tímy prechádzali cez pridelené okrsky a aktívne vyhľadávali pramene nákazy, t. j. chorých na variolu. Každého chorého izolovali na mieste a v prípade potreby mu poskytli prístrešok. Po dobu 42 dní ho strážili a zároveň podávali potrebnú liečbu a stravu. Súčasne zaočkovali všetkých ľudí v okruhu 1,6 km (jedna míľa), čím vytvorili okruh kolektívnej imunity. Následne po 14 dňoch (maximálna inkubačná doba ochorenia) prehľadali územie v okruhu 16 km s cieľom nájsť kontakty, ktoré sa mohli nakaziť. Dôležitým prínosom bolo zavedenie používania bifurkovanej ihly, ktorá vykonávanie očkovania výrazne zjednodušila a zrýchlila. Úprava stratégie viedla k významnému zníženiu počtu prípadov. V roku 1972 bola už nákaza eliminovaná na území Latinskej Ameriky a vyskytovala sa len v Pakistane, Indii, Nepále, Bangladéši, Etiópii a Botswane.

V roku 1973 sa pristúpilo k ďalšej intenzifikácii programu s bezprostredným cieľom dosiahnuť globálnu eradikáciu, čomu zodpovedalo aj označenie „Smallpox Target Zero“. Okrem doteraz uskutočňovaných opatrení miestne tímy každý mesiac vykonávali skríning v celom pridelenom okrsku s cieľom vyhľadať všetky pramene nákazy. Navštevovali zhromaždenia, náboženské slávnosti a púte. Kľúčovú úlohu hrala znalosť miestnych reálií a dobré vzťahy s obyvateľstvom. Za informáciu o prípade ochorenia ponúkali okrem iného aj lákavú finančnú odmenu, ktorou motivovali ľudí pre spoluprácu. Takéto nasadenie však vyžadovalo mimoriadne ľudské zdroje, preto sa práve v tomto období zapojila do programu väčšina zúčastnených epidemiológov z bývalého Československa. Toto spoločné medzinárodné úsilie prinieslo úspech a v roku 1975 sa podarilo v Ázii úplne zlikvidovať nákazu.

Optimizmus však ešte v tom istom roku narušili správy o nových ohniskách nákazy v Etiópii a následných importovaných prípadoch v Somálsku. SZO promptne presmerovala svoje aktivity do týchto afrických krajín a aj československí epidemiológovia sa presunuli na nové pôsobiská. Hoci stratégia zostávala nezmenená, lokálne podmienky vyžadovali iné postupy. Išlo o riedko osídlené krajiny pokryté savanami a polo-

púšťami. Okrem toho občianska vojna výrazne sťažovala prácu tímov SZO. Vďaka nasadeniu a obetavej práci sa podarilo likvidovať ohniská a v októbri 1977 sa v Somálsku vyliečil posledný prirodzene akvizovaný prípad varioly, kuchár Ali Maow Maalin. Prehľadávanie krajiny naďalej pokračovalo, avšak ďalšie nakažené osoby sa už nenašli. Preto mohla SZO na svojom 33. Valnom zhromaždení 8. 5. 1980 deklarovať variolu za globálne eradikovanú. Pri tejto príležitosti povedal okrem iného jej generálny riaditeľ Dr. Halftan Mahler: „Toto je jedinečný historický okamih: doteraz vždy lekári podpisovali úmrtný list ľuďom. Dnes po prvýkrát lekár podpisuje úmrtný list chorobe – tej najzákernejšej...“.

Globálna eradikácia varioly je jeden z najväčších úspešných príbehov medicíny, v ktorom významnú úlohu zohrali aj dvadsiati lekári z bývalého Československa:

Prof. MUDr. Vladimír Janout, CSc.

Doc. MUDr. Zdeněk Ježek, DrSc.

MUDr. Karel Kopecký, CSc.

Doc. MUDr. Bohumír Kříž, CSc.

MUDr. Pavla Křížová, CSc.

MUDr. Karel Markvart, CSc.

MUDr. Jiří Nedvídek, CSc.

Doc. MUDr. Dimitrij Slonim, CSc.

Prof. MUDr. Karel Raška, DrSc.

MUDr. Ivan Sojda, DrSc.

MUDr. Přemysl Strnad, CSc.

Prof. MUDr. Vladimír Šerý, DrSc.

MUDr. Jaroslav Šrámek, CSc.

MUDr. Vladimír Zikmund, CSc.

MUDr. Bedrich Bagar

Prof. MUDr. Juraj Červenka, CSc.

MUDr. Milan Ferencei

MUDr. Ivan Masár, CSc.

MUDr. Viktor Příkazský, CSc.

Prof. MUDr. Štefan Straka, DrSc.

Ich vysokú odbornú úroveň a nasadenie viackrát ocenila Svetová zdravotnícka organizácia, ako aj vlády krajín, kde pracovali v rámci programu. Je však paradoxné, že o ich mimoriadne záslužnej a obetavej práci v prospech celého ľudstva naša verejnosť takmer nevedela a väčšina z nich sa počas svojho života nedočkala spravodlivého ocenenia. Preto je dôležité aspoň teraz, 45 rokov po vyliečení posledného prípadu varioly, si pripomínať obetavú prácu českých a slovenských lekárov, ktorí spolu so stovkami ďalších ľudí z celého sveta pracovali až za hranicu svojich možností. Spájali ich spoločný cieľ, ktorý položili nad svoje osobné záujmy, rodinný život, kariéru aj zdravie. Prekonali všetky etnické, rasové, náboženské a kultúrne prekážky, aby mohli úspešne zavŕšiť túto obdivuhodnú kapitolu v histórii medicíny.

Prof. MUDr. Tibor Baška, PhD.

*Ústav verejného zdravotníctva, Jesseniova lekárska fakulta v Martine
Univerzita Komenského v Bratislave*

Príspevok venujem pamiatke Prof. MUDr. Štefana Straku, DrSc., ktorý ma priviedol k akademickej práci, bol mojím vynikajúcim školiteľom a predovšetkým láskavým a inšpirujúcim človekom.